

9-Mavzu: Yangilangan milliy o`z-o`zini anglash strukturasi etnomadaniy jarayonlar

Reja:

- 1. Yangilangan milliy o`z-o`zini anglash strukturasi.**
- 2. Jamiyat taraqqiyotida milliy o`zlikini anglashning ahamiyati.**

Har bir taraqqiy yetgan, madaniyatli xalqning o`z tili, urf-odati, adabiyoti, asori atiqalari, an'anaviy moddiy va ma'naviy boyliklari bo'ladi. O'zbek xalqi ham dunyodagi eng qadimiy madaniyatga ega bo'lgan xalqlardan biri siaftida o'zining ma'naviy va moddiy xazinasiga ega. O'tmish avlodlarimizdan bizga qadimiy urf-odatlar, tantanalar, xalqona meros bo'lib avloddan-avlodga o'tib kelgan. bu bilan biz haqli ravishda faxrlansak arziydi. Buning uchun o'sha qadimiy madaniyatni, urf-odatni bilishimiz, saqlashimiz va keyingi avlodlarga ham yetkazish muqaddas insoniy burchimizdir, shni unutmaslik kerakki, ming-ming yillar davomida shakllangan urf-odat, marosim, adabiyot, san'at muallaq xolda, o'zga xalqlardan bekitikcha paydo bo'lib rivojlanmagan. Aksincha, biz bilan qadimdan yonma-yon jon qo'shni sifatida hayot kechirib kelayotgan qardosh qozoq, qirg'iz, turkman, tojik va ozarbaydjon xalqlarning bevosita ishtiroki hamro'ligida yaratilgan taraqqiy topgan. Hatto ja'onning ko'plab boshqa xalqlari vakillarining ham bu qadimiy madaniyatning shakllanishida muayyan xassilari bor. Har bir xalq ana shu udumlar, urf-odat, o'tmishga chuqur tomir otib ketgan o'q ildizlari bilan ja'on madaniyatida o'ziga xos o'rin tutadi.

Jamiyat taraqqiyotida urf-odatlarning o'rni.

Insoniyat jamiyati taraqqiyotida urf-odatlar bilan axloq-odob o'rtasidagi munosabat muxim ahamiyat kasb etadi. Insonning kudalik hayotida an'analar va urf-odatlar, jumladan to'y, aza va sunnat to'yi bilan bo'ladigan tantanalar katta o'rin egallaydi. Shuning uchun har bir kishi ana shu urf-odatlar taraqqiyotga nechog'liq zarurligini bilib olishi, shu urf-odatlar zamonaviy davr talablariga qanchalik mosligini o'qib olish va urf-odatlar boshqa xalqlar udumlaridan nechog'liq farq qilishini, eski udumlarni yashab kelishi sabablarini ilg'ab olish muximdir.

Urf-odatlarning tarkib topishidagi omillar.

Tarixan tarkib topgan milliy an'ana, urf-odat, rasm-rsm, taomil, marosimlarning vujudga kelishi va rivojlanishiga bir qator omillar bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi. shunday omillardan biri turmush tarzidir. U yoki bu xalqning azaliy an'anasiga aylanib qolgan har bir marosim milliylik qobig'idan chiqib, umuminsoniy qadriyatga aylanadi; tili, dini, turmush tarzi bir-biriga yaqin bo'lgan qo'shni xalqlarni birlashtiradi.

Barcha xalqlarning urf-odatlarini, an'ana va marosimlari muayyan tarixiy davrning mahsuli bo'lib, u turmush sharoitining ta'siri natijasida paydo bo'lgan; vaqt o'tgan sari ular tobora mustahkamlanib ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib kelgan. Xalqning "to'y" atamasi bilan yuritiladigan barcha an'analari, urf-odat va udumlari shahar va qishloq aholisining kundalik turmushiga singib ketgan bo'lib, xalqning ezgu istaklari hamda intilishlarini o'zida aks ettiradi.

Urf-odatlar tarixiy taraqqiyot mahsuli.

O'zbeklarning an'ana va marosimlariga jumladan barcha ma'naviyatimiz shaxobchalari ongning boshqa shakllariga qaraganda biroz konservativ ko'rinishga ega bo'lib, uning barcha turdagi yo'sinlari muqaddas sanalgan, shu bois ularning kishilar tomonidan o'zgartirilishi asrlar osha ajdodlardan asosan o'zgarimasdan o'tib kelgan. Shu jihatdan ham alohida ta'kidlash joizki, urf-odat, an'ana, marosim va udumlar uzoq vaqt davom yetgan tarixiy taraqqiyotning mahsulidir. Shuning uchun har bir xalqning turmushida uning o'ziga xos belgi va xususiyatlari mavjuddir. Lekin bu narsalar uzoq davr mobaynida vujudga keladi, davr o'tgan sari ularning ayrimlari turmush amaliyotidan tushib qoladi, ularning o'rniga yangilari paydo bo'ladi. Kishilarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlari qondirilishi bilan ularning safi va sifati o'sib o'zgarib boradi.

Qadimgi ota bobolarimiz boshqa odatlar qatori ism qo'yish odatini ham tark etmaganlar. Ota-onalarning xizmati o'z farzandlariga munosib nomni topib qo'yishdan iboratdir. Udumga qo'ra avvallari ism tug'ilgan bolani qaysi urug'dan, qanday sulolaning nechanchi avlodi ekanligi, uning tavallud topgan vaqti, joyi, bola tanasidagi alohida belgilarga qarab kitob ko'rib qo'yilgan qishloq yoki mahallaning keksa, o'qimishli, kishilari ism qo'yish huquqiga ega bo'lganlar. Avvalo ismlar xudo, payg'ambarlar nomlari asosida **Rasul**, Akbar, Nabi, Muhammad, singari atalgan. Ajdodlarimiz ismlaridan tashqari tahallus ham tanlashgan. tahallusda ko'proq tug'ilgan joylari aks yetgan. Zamon zayli bilan ismlar ham o'zgarib turadi. masalan so'nggi yillarda Alisher, Bobur, Ulug'bek, Oybek singari nomlar keng tarqaldi. Qizlar orasida esa Nargiza, Nodira, Gulchehra, Maftuna ismlarini uchratish mumkin. Egizaklar albatta Xasan-Xusan, Fotima-Zuhra deb atalishi shart. Er-xotin bir-birini ismini aytib chaqirishmaydi. **Zarur bo'lganda biror farzandini ismini aytib chaqirishadi.** To'g'ri ism olgan o'g'il-qiz, ota-onaning, avlodning davomchilari bo'lib xizmat qilishlikni talab qilinadi.

Chillak o'yini va mohiyati.

Bu o'yin bolalarning sevimli o'yinidir. Bu o'yinni ikki kishi bo'lib ham, yoki guruh-guruh bo'lib o'ynash mumkin. Bunga uchi eshilgan chillak, uni uchirish uchun dasta bo'lsa kifoya. O'yin boshlovchi tomon jo'raboshisi chillakni maxsus kavlangan chuqurcha ustiga qo'yib, dasta bilan ilib, xavoga ko'tarib, so'ng zarb bilan uni dastadan urib, iloji boricha uzoqqa uchiradi. Maydonning narigi tomonida

to'nini teskari kiyib, etagini qulochida yozib turgan raqib guruhi urilgan chillakni tutib olishga harakat qiladi va uchirilgan joyiga chuqrchaga uloqtiradi. O'lchanganda bir dasta yetgulik joyga yetkazilgan bo'lsa raqib guruh chillak otish navbatini qo'lga kiritadi. Bu o'yinini turli viloyat, shahar-qishloqlarda turli ko'rinishi bor. Chillak o'yinining ma'navi, jismoniy ahamiyati kattadir. Ajdodlarimiz bu o'yinni qadimdan sevib ardoqlashgan. Chillak o'ynashgan bolalar jismoniy baquvvatlashgan. Zuvillashi bilan uning nafas yo'llari, ko'krak qafasi a'zolari, ovozi yaxshi rivodjlangan. shu bilan birga sanoq, hisob-kitob, o'lchov bolaning hayotiy bilimlarini oshirgan.

Lapar va dandarak o'yinlari

Lapar o'yinida tekis, yupqa toshcha tanlanib, nishon qilib tiqilgan ikkinchi ana shunday tosh tomon o'n qadam uzoqlikdan uloqtiriladi. Uloqtirishda nishon toshni urib yiqitish ko'zda tutiladi. Tekkiz olmasa o'yin navbati raqib bolaga beriladi. Shu tariqa qaysi bola 100 soqani oldin to'plasa o'sha yutgan hisoblanadi. Lapar bolani aqliy jihatdan hisob-kitobga o'rgatadi, chama, reja, to'g'ri mo'ljal olish qobiliyatini oshiradi. Ko'z, quloq eshitish, ko'rish sezgilarini o'tkirlashtiradi. Dandarak yog'och o'yini bo'lib, ikki o'ynaluvchi buyumdan iborat. Uning birinchisi dandarak, ikkinchisi qamchi. Qalinligi bilakday keladigan ketmondastadan to'rt-besh enlik qismi aralab olinadi. Uning bir uchi yo'nib, qoziqsifat qilinadi, tekis yerda aylantirib yuboriladi. Aylanayotgan dandarakni qamchi bilan urib harakatlantiriladi. Uzoq harakatlantirilgan tomon yutgan hisoblanadi, kimni dandaragi yiqilib, harakatdan to'xtasa o'sha yutqazgan hisoblanadi.

Chavgon va ko'pkari o'yinlari

Chavgon sharqiy xalqlari orasida juda qadimiy o'yinlaridan bo'lib, qoidalari va ko'rinishi jihatidan ko'pkari va xokkey o'yinlariga o'xshash blgan, ot ustida turib o'ynaganlar-chavgonchilar o'rtasida chavgon to'pi talash bo'lgan. Har ikki tomondan 5-6 o'yinchi ishtirok etib, raqib darvozasiga kim qancha to'p kiritisa, o'yin oxirida o'sha tomon g'olib hisoblangan.

Ko'pkari uloq - o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, tojik xalqlariga birday qadrdon. Ko'pkari bu chavandozlik baxsi. Musobaqa sharti o'rtaga tashlangan uloq tanasini taqimga bosib maydonni aylantirgancha belgilangan manzilga tashlansa sovrinlar bilan mukofatlanadi. Ko'pkari tinchlik, xotirjamlik o'yini bo'lib, xalq suyangan haqiqiy er-yigitlarni yetishtirishda katta rol o'ynagan. Ko'pkarida minilgan otning ahamiyati katta.

Kurash tushish va hashar.

Juda qadimiy o'yin-odatlarimizdan biri kurashdir. Kurash qadimiy va erkin kurash turlariga bo'linadi. Yurtimizda kurash ikki usulda **Buxoro** va **Farg'onacha** usulda tushiladi. Bu ikki toifa kurash bir-biridan tubdan farq qiladi.

Farg'onacha kurashda polvonlar to'n kiyib, belbog' bog'lab bir-birlarini bellarini baravar ushlangancha maydonga tushadilar va dast ko'tarib so'ng yiqitadilar. Buxorocha kurash esa erkin kurash bo'lib, chalishga va qayirishga, yelkadan oshirishga ruhsat beriladi. Raqibini kuragini bir zumga tekkizib turgan polvon g'olib sanaladi. Hashar-sharqiy xalqlarining orasida keng tarqalgan udumlardan bo'lib, o'zbek xalqi hayotida muxim o'rin tutib kelgan. Hashar bu ko'pchilikning bir yoqadan bosh chiqarib, bir maqsadda harakat qilishdir. Devor urish, ariq qazish, xosilni yig'ib olish, tok va anor daraxtlarini qishda ko'mish hashar yo'li bilan bajarilgan. Hashar usuli hozir ham xalqimizning eng yaxshi udumlaridan bo'lib qolmoqda. Bu udumning ma'naviy va moddiy ahamiyati juda kattadir.

Salom va alik odob va odatlari.

Salomlashish-qadimiy odat. Har bir xalqning salomlashish bilan bog'liq bo'lgan o'z urf-odatlari bor. Biz o'zbeklar barcha Islom dunyosi xalqlari singari bir-birimizni ko'rganimizda "Assalomu-alaykum" iborasi bilan ko'rishamiz. Bu so'z "sizga tinchlik tilayman" degan ma'noni bildiradi. "Vaalaykum -assalom" esa sizga ham tinchlik tilayman javob salomi sanaladi. Salomlashish odamning yoshi va biron marosim bilan ham bog'liq. Keksa odamlar bir-biri bilan ikki qo'llab ko'rishishadi. Uzoq vaqt ko'rishmagan qaddonlar quchoqlashib, ba'zan o'pishib ko'rishish bilan amalga oshiradilar. O'zbek xalqining o'ziga xos tabiatini, lutfkorligini, urf-odatlarini hammamizga jonday aziz "Salom" so'zisiz tasavvur qilolmaysiz. Shuning uchun ham dono xalqimiz "Avval salom, ba'daz kalom" deb bejiz aytmagan. Salom odobning boshi, odatning debochasi, qolaversa, odamning kimligini uning salomi belgilaydi.

Dasturxon. Taom. Fotiha.

Dasturxon odobi, taom yemak qoidalari xalqimizda azaldan mavjud. Dasturxonlar joyi, odami, ma'rakasi, xonasiga qarab katta-kichik, rang-barang bo'lishi mumkin. Dasturxon tahomi bilan ulug'. Dasturxon odobi qadimiy bo'lib dasturxonga avval keksalar qo'l uzatadilar. Oilada dasturxonga, taomga qarashni ota boshlab beradi. Dasturxonga, taomga tanavvulga kirishishdan oldin albatta, "Bismilloxir rahmonir rahim" deyish shart. Ovqat yeyish odobi ham rasamadi bo'lib, takalluf ko'rsatib, to'kmay sochmay, yaxshi chaynab, xazm qilinadi. Taom iste'mol qilib bo'lingach, oilaboshi albatta fotihaga qo'l ochadi, fotiha namunasi : Bismilloxir rahmonir rahim.

Shirin obod, manzil obod, Payg'ambar xudoga salovat, ko'p bergin, qo'l bergan, keng fe'l, ketmas davlat bergin. Do'stga zor, dushmanga xor, nomardga muxtoj qilmagin, o't balosi, suv balosi, nohaq tuxmatdan o'zing asragin. Ekkanni, tikkanni, yeganni ichganni savobini dargoxingda qabul qilgin omin, Alloxu akbar!

Mehmondorchilik odobi va taomillari.

O'zbek xalqi mehmondorchilik odatini juda qadim zamonlardan ixtiyor qilgan. Bu odat odamiylik, saxovat, madaniy va ma'naviy aloqalar mezoni sifatida qadrlangan. Xalqimiz "**mehmon otangdan ulug'**" degan maqolga doimo amal qilgan. Ota-bobolarimiz mehmondorchilikda o'zni tutish, qanday qoidalarga rioya qilish haqida maxsus risolalar yozganlar. Mehmon sharafiga, uning qutlug' poyqadamiga atab jonlik so'yilgan, to'kin dasturxon bezatilgan. Tashqi xovliga alohida mehmonxonalar qurishgan. Mehmonxona maxsus jixozlangan bo'lib, unda mehmonlar uchun barcha sharoitlar taxt qilib qo'yilgan. Mehmondorchilik anjumanida yaqin-atrofning ulamoyu fuzalolari, baxshiyu shoirlari, xofizlari taklif qilingan. O'zbek dasturxonida mehmondorchilik eng obro'li miliy taom- palov bilan yakunlanadi. Ana shundan keyin dasturxon haqqiga fotiha o'qilib, izzatli mehmondan ko'ngil xushlik so'raladi. So'ngra sarpolar bilan siylanadi.

Kattaga hurmat, kichikka shavqat

XALQimizning insoniy tuyg'ular bilan bog'liq yaxshilikka undovchi udumlarimizdan biri kattaga hurmat kichikka shavqatdir. bu aqida hech qachon chetda qolmagan.

Donishmand bobolarimiz, keksa, kishilarga, ota-onaga, aka-ukaga, opa-singil, qarindosh-urug'larga, mahalla-guzar axliga nisbatan hurmat, mehr-oqibat to'g'risida maxsus tarbiyaviy risolalar bitganlar. Kattalarning yuziga tik qaramaslik ularning so'zlarini qonun deb bilish aqidasi hamisha ustun turgan. Kichikka shavqat ham bejiz emas, ular hozirgi zamoni ham, o'tmishni ham kelajak avlodlar bilan bog'laydilar, izzat hurmat odatida. Erkak kishining ayol zotiga munosabati alohida o'rin tutadi. Qadimdan xalqimiz inson hayotining sarchashmasi bo'lgan ayol zotiga hurmat saqlab kelganlar. Ona esa tabarruk zot bo'lib, bosgan izlari ko'zga surilgan. Onalardan keyingi opalarga ham hurmat-extirom o'z joyida bo'lgan. Masalan Amir Temur, Bobur Mirzo singari **buyuk bobolarimiz opalarini** e'zozlab boshga ko'targanlar.

XX asrda Yer shari aholisi jadal sur'atda ko'payib borgan. Ona zaminda istiqomat qilayotgan odamlar soni 3 mlrd.dan oshgan, yoki amalda 3 baravarga ko'paygan. Bunda Lotin Amerikasi (6,1 marta) va Afrika mamlakatlarida (4,7 marta) ko'paygan bo'lsa, Yevropa aholisi (1,7 marta) va sobiq SSSR aholisi (2,1 marta) nisbatan kam ko'paygan. Bunday nomutanosiblikning asosiy sabablari migratsion jarayonlar (aholining ommaviy ravishda bir hududdan ikkinchisiga ko'chib o'tishi natijasida Shimoliy va Lotin Amerikasi, Avstraliya va Yangi Zelandiya aholisi jiddiy tarzda ko'paygan), XX asrda bo'lib o'tgan jahon urushlari, ikkinchi jahon urushidan keyin rivojlanayotgan davlatlarda aholi sonining tabiiy tarzda juda tezlik bilan ko'payishi bo'lgan. Yer shari aholisi 1 mlrd. ga taxminan 1820 yilda, 2 mlrd.ga 1927 yilda (oradan 107 yil o'tgandan keyin), 3 mlrd.ga 1959

yilda (32 yildan keyin), 4 mlrd.ga 1974 yil(14 yildan keyin), 5 mlrd.ga 1987 yil(13 yildan keyin), 6 mlrd.ga 1999 yil(12 yildan keyin) yetgan. XX asr oxiriga kelib yer sharidagi ikki mamlakat aholisi Xitoy -1.2 mlrd va Hindiston 1 mlrd.dan ortiqni tashkil etdi. Yettita davlat (AQSH, Indoneziya, Rossiya, Braziliya, Yaponiya, Nigeriya, Pokiston)da 100 mln. odam istiqomat qiladi.

Hozirgi kunda dunyoda o'z suverenitetiga va doimiy aholisiga ega bo'lgan 225 mamlakat mavjud. Barcha mamlakatlarda yashovchi kishilar soni bir xil me'yorda bo'lmagan. Yuqorida nomlari zikr etilgan mamlakatlarda yerdagi jami aholining qariyb 60% yashagan. Shu bilan birga 62 ta yirik mamlakatlarda (aholisi soni 10 mln.dan oshiq bo'lgan) yerdagi aholining qariyb 95 % istiqomat qiladi. Dunyoda aholisi soni juda ham kam bo'lgan 38 ta «mitti» mamlakatlar ham mavjud bo'lib, ularda jami umumiy hisobda qariyb 1 mln.ga yaqin aholi yashaydi.

Etnik jarayonlarga XX asr 30 yillar birinchi yarmida yuz bergan iqtisodiy inqiroz va dunyoning yirik davlatlarining siyosiy o'zgarishlari ham sezilarli darajada ta'sir qilgan. 30 yillarga kelib dunyo bo'yicha aholining yillik o'sish darajasi 1% ga kamayib ketgan. Jumladan, 1935 yilda Frantsiyada tug'ilish o'limdan kamayib ketgan. Shuningdek, AQSH aholisining tabiiy o'sishi ham pasayib ketgan, bu davrda Osiyo aholisining yillik o'sishi esa 30% ga kamayib ketgan. Faqatgina Lotin Amerikasi davlatlarida aholining yillik o'sishi kamaymagan bo'lib, bu hududda aholining yillik o'sishi 1,8% ga ko'paygan.

XX asrdagi etnik jarayonlarga ta'sir qilgan sabablardan eng muhimlaridan biri, shubhasiz ikkinchi jahon urushi bo'lgan. Aynan mazkur urush natijasida qariyb 50 mln. kishi qurbon bo'lgan. Urush yillarida faqat Amerika va Avstraliya aholisigina ko'paygan. Ayniqsa, Lotin Amerikasi mamlakatlariga urushdan so'ng vayron bo'lgan Farbiy Yevropadan ko'chib borgan emigrantlar hisobiga 2,5% ga ko'paygan.

XX asrning 50-yillarida dunyo miqyosidagi etnik jarayonlar oldingi o'n yilliklardan tubdan farq qilgan. Bu davrda sodir bo'lgan eng muhim o'zgarishlardan biri «demografik portlash» bo'lib, oldingi davrlardan umuman farqli bo'lgan. Mazkur yillarda garchi tug'ilish kamaygan bo'lsada aholini o'rtacha yoshining o'sishi va o'limning kamayishi hisobiga aholi soni ortib borgan. Ayniqsa, 60 yillar boshlariga kelib dunyo bo'yicha o'lim 2 %ga, ayrim Janubiy Amerika mamlakatlarida, Afrika va Osiyoda 3% ga kamaygan. Natijada 1950 - 1983 yillar davomida aholi soni deyarli ikki baravarga ko'paygan. Shu bilan birga ko'plab Yevropa mamlakatlarida aholi soni 25% ga ko'paygan.

Oxirgi o'n yilliklarda Osiyo aholisining o'sishi garchi sekin tarzda bo'lsada kamayib bormoqda (60 yillarda 2,2% bo'lgan bo'lsa, 80 yillar boshiga kelib 1,8% bo'lgan). Arab mamlakatlarida, Pokiston, Malayziya va Filippin kabi mamlakatlarda aholining sonini o'sishi an'anaviy tarzda yuqori bo'lib qolmoqda. Umuman olganda,

mazkur mintaqadagi aholi sonining ko'payishi umumiy aholi o'sishining qariyb 60% iga to'g'ri keladi.

Lotin Amerikasi mamlakatlarida o'lim sur'atining jiddiy tarzda kamayishi mazkur mintaqani ikkinchi jahon urushidan keyin aholi soni ortishi bo'yicha dunyo miqyosida birinchi o'ringa chiqishiga sabab bo'lgan. Biroq mazkur mintaqada 60 - yillardan boshlab tug'ilish sur'ati jiddiy tarzda kamaya boshlagan va bu aholi sonining o'sish darajasiga ta'sir qilgan hamda aholi soni oldingi 20 yil darajada saqlanib qolgan.

Afrika mamlakatlarida etnik jarayonlar birmuncha boshqacha tarzda kechgan bo'lib, bu yerda urushdan keyin eng ko'p tug'ilish va o'lim ko'rsatkichini kuzatish mumkin. Faqatgina 60-yillardan boshlab o'lim sur'ati ma'lum ma'noda kamaya boshlagan. Biroq mazkur mintaqada tug'ilishning ko'pligi bois aholi sonining o'sishi bo'yicha dunyo miqyosida yetakchi o'rinlarda turgan. 60 yillardan boshlab Afrika aholi sonining yillik ko'payishi bo'yicha Lotin Amerikasi mamlakatlaridan o'tib ketgan. Afrika mamlakatlarining oxirgi o'n yilliklardagi aholisining ko'payish sur'ati 15 mln. kishini tashkil etadi.

Ma'lumki, bu dunyoda har qaysi millatning o'z afsonaviy qahramonlari, o'zi sevib ardoqlaydigan pahlavonlari bo'ladi. Xalqimiz azaldan o'z vujudi, o'z tomirida mavjud ilohiy qudratga munosib bo'lmoqqa intilib, o'z o'g'lonlarini mardlik va halollik, jasurlik ruhida, el-yurt uchun jonini ham ayamaydigan asl pahlavonlar etib tarbiyalab kelgan.

Shu ma'noda, xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi bo'lmish «Alpomish» dostoni millatimizning o'zligini namoyon etadigan, avlodlardan-avlodlarga o'tib kelayotgan qahramonlik qo'shig'idir. Agarki, xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tunganmas bir doston bo'lsa, «Alpomish» ana shu dostonning shoh bayti, desak to'g'ri bo'ladi. Bu mumtoz asarda tarix to'fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o'zligini doimo saqlagan el-yurtimizning bag'rikenglik matonat, olijanoblik, vafo va sadoqat kabi ezgu fazilatlarini o'z ifodasini topgan.

Shu bois «**Alpomish**» dostoni bizga vatanparvarlik fazilatlaridan saboq beradi. Odil bo'lishga, o'z yurtimizni, oilamiz qo'rg'onini qo'riqlashga, do'stu yorimizni, or-nomusimizni, ota-bobolarimizning muqaddas mozorlarini har qanday tajovuzdan himoya qilishga o'rgatadi.

Bir paytlar, aniqrog'i, o'tgan asrning 50-yillarida, milliy merosimizning ko'pgina namunalari kabi, «Alpomish» dostoni ham millatchilik ruhidagi asar sifatida qaralanib, qatag'onga uchragan edi. O'sha og'ir yillarda fidoyi ziyolilarimiz jasorat ko'rsatib, uni saqlab qolishga muvaffaq bo'lganliklarini bugun minnatdorlik bilan eslaymiz.

Bu o'lmis asarni xalqimiz asrlar davomida yaratgan, o'z iymon-e'tiqodidek asrab-avaylagan, qancha avlod-ajdodlarimiz «Alpomish» dostoni asosida tarbiya topgan, o'zligini anglagan, ma'naviy boylikka ega bo'lgan. Demak xalqimiz bor ekan, Alpomish siymosi ham barhayot. Chunki «Alpomish» dostoni ijodiy tafakkurimiz, ma'naviy boyligimizning yorqin namunasi bo'lib, tarixiy ildizlarimizning qanchalik chuqur ekani, xalqimiz qanday tabiiy-ijtimoiy muhitda shakllanib, rivojlanganini, ajdodlarimizning olis davrlarda ham jamoa bo'lib, bir-biriga yelkadosh bo'lib, o'z boshiga tushgan qiyinchiliklarni birgalikda yengib yashaganini yorqin tasvirlab beradi.

Shu o'rinda asardagi kichik bir misolga murojaat qilaylik. Ota-bobolarimizning qadimiy tasavvuriga ko'ra, o'q-yoy — hokimiyat nishoni hisoblangan. Alpomish yetti yoshida o'n to'rt botmon birinchdan — bronzadan yasalgan yoydan o'q otib, «alp» degan unvonga ega bo'ladi. Alp degani — hokimiyat egasi ekanini inobatga olsak bu doston ko'p asrlik milliy davlatchiligimizning badiiy ifodasi ekaniga ham ishonch xosil qilamiz.

Bir so'z bilan aytganda, xalqimizning yengilmas bahodiri — Alpomish timsolida biz Vatanimizni yomon ko'zlardan, balo-qazolardan asrashga qodir, kerak bo'lsa, bu yo'lda jonini ham fido qilishga tayyor bo'lgan azamat o'g'lonlarimiz — bugungi Alpomishlarning ma'naviy qiyofasini ko'ramiz.

Ishonamanki, har bir avlod mana shu qahramonlik dostonini asrab-avaylab kelgusi avlodlarga yetkazadi. Bu qahramonlik eposini kuylab, uni qalbiga, shuuriga jo qilgan millatni esa hech qanday kuch yenga olmaydi.

Milliy ma'naviyatimiz azaldan qanday omil va me'zonlar negizida shakllanib kelayotgani xalqimiz uchun eng aziz va eng milliy bayram — sharqiyona yangi yil bo'lmish Navro'z ayyomi misolida ayniqsa yorqin namoyon bo'ladi.

Barchamiz doimo orziqib kutadigan va katta xursandchilik shodiyona bilan o'tkazadigan Navro'z bayrami biz uchun hayot abadiyligi, tabiatning ustuvor qudrati va cheksiz saxovatining, ko'p ming yillik milliy qiyofamiz, olijanob urf-odatlarimizning betakror ifodasi bo'lib kelmoqda.

Muxtasar qilib aytganda, yangilanish va ezgulik timsoli bo'lgan Navro'z falsafasi xalqimizga mansub odamiylik, mexr-oqibat, muruvvat va himmat kabi yuksak xususiyatlardan oziqlanib kelgani, ajdodlarimiz asrlar davomida qanday buyuk umuminsoniy g'oyalardan baxramand bo'lib, ma'naviy kamol topganining yana bir tasdig'idir, desak hech qanday xato bo'lmaydi.

Ko'hna tariximizni shu ma'noda ko'z o'ngimizdan o'tkazib, taxlil qiladigan bo'lsak muhim va ibratli bir fikrni takroran aytishga to'g'ri keladi. Ya'ni, ota-bobolarimiz ruhiy olamining tomir-ildizlari aynan yuqorida zikr etilgan ma'naviy

zaminda, tarixda ham, bugun ham barchaning havasini tortib kelayotgan olijanob fazilatlar asosida shakllangan.

Shu o'rinda ma'naviyatning yuksalishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan yana bir mezon — **muqaddas dinimiz** haqida alohida to'xtalib o'tishni zarur, deb bilaman. Barchamizga yaxshi ma'lumki, din azaldan inson ma'naviyatining tarkibiy qismi sifatida odamzotning yuksak ideallari, haq va haqiqat, insof va adolat to'g'risidagi orzu-armonlarini o'zida mujassam yetgan, ularni barqaror qoidalar shaklida mustahkamlab kelayotgan g'oyava qarashlarning yaxlit bir tizimidir.

Ayniqsa, ko'p asrlar mobaynida xalqimiz qalbidan chuqur joy olib, hayot ma'nosini anglash, milliy madaniyatimiz va turmush tarzimizni, qadriyatlarimiz, urf-odat va an'analarimizni bezavol saqlashda muqaddas dinimiz qudratli omil bo'lib kelayotganini alohida takidlash joiz. Nega deganda, insoniylik mexr-oqibat, halollik, oxiratni o'ylab yashash, yaxshilik, mexr - shavqat singari xalqimizga mansub bo'lgan fazilatlar aynan ana shu zaminda ildiz otadi va rivojlanadi.

Bugungi kunda Islom diniga nisbatan butun dunyoda qiziqish va intilish kuchayib, uning xayrixoh va tarafdorlari ko'payib borayotgani hech kimga sir emas. Buning asosiy sababi muqaddas dinimizning haqqoniyligi va pokligi, insonparvarligi va bag'rikengligi, odamzotni doimo ezgulikka chorlashi, hayot sinovlarida o'zini oqlagan qadriyat va an'analarni ajdodlardan avlodlarga yetkazishdagi beqiyos o'rni va ahamiyati bilan bog'liq. Ma'lumki, xalqimiz azaldan Islom dini va madaniyati rivojiga beqiyos xissa qo'shib keladi.

Bu haqiqatni jahon jamoatchiligi, butun musulmon dunyosi yaxshi biladi va tan oladi. Nufuzli xalqaro tashkilot bo'lmish Islom konferensiyasi tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tuzilmasi — **AYSESKO tomonidan Toshkent shahrining 2007 yilda** Islom madaniyati poytaxti deb e'lon qilingani ham ana shunday yuksak e'tirofning yana bir tasdig'idir.

Buyuk mutafakkir va allomalarimizning Islom madaniyatini ravnaq toptirishga qo'shgan betakror xissasi to'g'risida so'z yuritganda, eng avvalo, haqli ravishda musulmon olamida «muxaddislar sultoni» deya ulkan shuhrat qozongan Imom Buxoriy bobomizning muborak nomlarini hurmat-ehtirom bilan tilga olamiz. Bu mo'tabar zot merosining gultoji bo'lmish eng ishonchli xadislar to'plami — «Al-jome as-saxih» kitobi Islom dinida Qur'oni karimdan keyingi ikkinchi muqaddas manba bo'lib, axli Islom e'tiqodiga ko'ra, u bashariyat tomonidan bitilgan kitoblarning eng ulug'i hisoblanadi. Mana, o'n ikki asrdiki, bu kitob millionlab insonlar qalbini iymon nuri bilan munavvar etib, haq va diyonat yo'liga chorlab kelmoqda.

Yana bir ulug' vatandoshimiz — Abu Iso Muhammad ibn Iso Termiziyning ma'naviy merosi, jumladan, «Sunani Termiziy» asari ham musulmon olamida ana shunday yuksak qadrlanadi. Allomaning asrlar davomida olimu fuzalolarga dastur

bo'lib kelgan insof va adolat, insonparvarlikni targ'ib etuvchi g'oyalari hozirgi murakkab davrimizning ko'plab axloqiy-ma'naviy masalalarini hal etishda ham muhim ahamiyat kasb etishi bilan e'tiborga molikdir.

Manbalarning guvohlik berishicha, Imom Buxoriy vafot yetgan yili, ya'ni milodiy 870 yili tariximizdagi yana bir mumtoz siymo — Imom Moturidiy tavallud topgan ekan. Bu voqea zamirida shaxsan menga iloxiy bir bog'liqlik Olloxning buyuk marhamati bordek bamisoli. Imom Buxoriyning nurli qalamini Imom Moturidiy olib, ul zotning xayrli ishlarini davom ettirishga bel bog'lagandek tuyuladi. Imom Moturidiy bobomizning o'rta asrlardagi g'oyat xatarli va taxlikali bir vaziyatda o'z hayotini xavf ostiga qo'yib, avlodlarga ibrat bo'ladigan ma'naviy jasorat namunasini ko'rsatib, Islom olamida «Musulmonlarning e'tiqodini tuzatuvchi» degan yuksak sharafga sazovor bo'lgani bu nodir shaxsning ulkan aql zakovati va matonatidan dalolat beradi.

Ul zot asos solgan Moturidiya maktabi Sharqiy mamlakatlarida bunday katta shuhrat topishining sababi shundaki, unda ilgari surilgan g'oyalar Islom dinimizning asosini to'g'rilik, ezgulik va insoniylikdan iborat deb biladigan jamiki mo'min-musulmonlarning qarash va intilishlari bilan hamoxang edi.

O'zining beqiyos salohiyati bilan buyuk ilmiy maktab yaratib, go'zal Farg'ona diyorini jahonga tarannum yetgan Islom huquqshunosligining yana bir ulkan namoyandasi Burhoniddin Marg'iloniyning tabarruk nomini bugun musulmon dunyosi yuz yillar davomida e'zozlab keladi. Bu mo'tabar allomaning Sharqiy olamida «Burhoniddin va milla», ya'ni «Din va millatning hujjati» degan yuksak unvonga sazovor bo'lgani ham buni yaqqol isbotlaydi.

Marg'iloniyning o'lmas merosi, xususan, yetti kitobdan iborat «Hidoya» — «To'g'ri yo'l» deb atalgan asari, mana, sakkiz asrdirki, musulmon mamlakatlarida eng nufuzli va mukammal manba sifatida e'tirof etib kelinayotgani albatta bejiz emas. Butun dunyoga ma'lum va mashxur bo'lgan buyuk alloma va aziz-avliyolarimiz orasida Abdulxoliq G'ijduvoni va Bahouddin Naqshbandning muborak siymosi alohida ajralib turadi. Ota- bobolarimiz ulug' avliyo Bahouddin Naqshbandga chin dildan ixlos quyib, uni «Bahouddini balogardon» deb ta'riflab kelishida teran ma'no bor. Uning «Diling Olloxda, qo'ling mehnatda bo'lsin» degan hayotbaxsh hikmati dinimizning olijanob ma'no-mohiyatini yorqin ifodalab, xuddiki shu bugun aytilgandek jaranglaydi.

Bu murakkab dunyoning azaliy va abadiy muammolari, shu bilan birga, har bir davrning dolzarb masalalariga har tomonlama asosli ilmiy javoblar topilgan taqdirdagina ma'naviyat olami yangi ma'no-mazmun bilan boyib bora

di. Boshqacha aytganda, har bir ilmiy yangilik, yaratilgan kashfiyot — bu yangicha fikr va dunyoqarashga turtki beradi, ma'naviyatning shakllanishiga o'ziga xos ta'sir o'tkazadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, zaminimizda yashab o'tgan

buyuk allomalarimiz, mutafakkir bobolarimizning ibratli hayoti va faoliyati, bemisli ilmiy-ijodiy kashfiyotlaribugun ham jahon axlini xayratga solayotganini g'urur bilan ta'kidlash lozim.

Masalan, **Muhammad Muso Xorazmiyning** o'nlik sanoq sistemasini, algoritmi va algebra tushunchalarini dunyoda birinchi bo'lib ilm-fan sohasiga joriy etgani va shu asosda aniq fanlar rivoji uchun o'z vaqtida mustahkam asos yaratgani umuminsoniy taraqqiyot rivojida qanday katta ahamiyatga ega bo'lganini barchamiz yaxshi bilamiz. Bugungi kunda odamzotning ilm-fan va zamonaviy texnologiyalar borasida erishayotgan ulkan yutuqlarini ko'z oldimizga keltirar ekanmiz, beixtiyor ana shu buyuk bobomiz misolida bunday yuksak marralarga erishishda o'zbek xalqining ham munosib xissasi borligidan kalbimiz iftixorga to'ladi.

Yana bir ulug' ajdodimiz — Ahmad Farg'oniy insoniyat tarixidagi ilk uyg'onish davrining eng zabardast va kuchli namoyandasi, o'z zamonasining fundamental fan asoschilaridan biri sifatida bashariyat dunyoqarashi va ma'naviyatining rivojlanishiga beqiyos ta'sir ko'rsatdi. Uning bebaho merosi o'z davri olimlari uchun dasturilamal bo'lib xizmat qilgani tarixiy manbalar orqali yaxshi ma'lum. Allomaning «Astronomiya asoslari haqida kitob» nomli asari o'n ikkinchi asrdayoq lotin va ivrit tillariga tarjima etilgani ham bu fikrning dalilidir.

Yevropada Alfraganus nomi bilan mashxur bo'lgan bu allomaning ilm-fan rivojidagi nufuzi shu qadar yuksak ediki, uning ismi sharifi yer kurrasidagina emas, balki samoda ham shuhrat topdi. O'n oltinchi asrda Oydagi kratyerlardan biriga uning nomi berilgani bu fikrni isbotlaydi. Atoqli astronom Yan Geveliy tomonidan 1647 yili nashr qilingan «Selenografiya» kitobida Oydagi kratyerlardan ikkitasi ikki buyuk vatandoshimiz — Ahmad Farg'oniy va Mirzo Ulug'bek nomi bilan ataladi.

Milliy tariximizning yana bir yorqin yulduzi Abu Rayhon Beruniy faoliyatiga haqqoniy baho berar ekan, amerikalik fan tarixchisi Sarton XI asrni «Beruniy asri» deb ta'riflaydi. Bunday yuksak va haqli baho avvalo qomusiy tafakkur sohibi bo'lmish buyuk vatandoshimizning ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan beqiyos xissasi bilan izohlanadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Beruniy ilmiy masalalarda ham, tarixiy voqea, hodisalarga, o'z zamondoshlariga baho berishda ham o'ta xolislik va haqqoniylik bilan fikr yuritgan. Shu bois ham u hayotda ko'p aziyatlar chekkan, hatto umrining oxirida turmush qiyinchiliklariga duchor bo'lgan, ammo har qanday og'ir sharoitga qaramasdan, e'tiqodidan qaytmagani uning o'z ma'naviy ideallariga naqadar sodiq bo'lganidan dalolat beradi.

Ana shunday noyob fazilatlar sohibi bo'lmish mashxur alloma Ibn Sinoning «Tib qonunlari» asari necha asrlar davomida Yevropaning eng nufuzli oliy o'quv yurtlarida asosiy tibbiyot darsliklaridan biri sifatida o'qitib kelingani, dunyo miqyosida «Meditsina», «Sog'lom turmush tarzi» degan tushunchalarning fundamental asosi bo'lib xizmat qilgani, albatta, chuqur hayotiy va ilmiy zaminga

ega. Aniqroq qilib aytganda, bu benazir allomaning butun ilmiy faoliyati dunyo taraqqiyotini insonparvarlik ruhida, ya'ni, ma'naviy negizda rivojlantirishga ulkan ta'sir o'tkazdi, deb aytishga barcha asoslar bor.

Yoki o'rta asrlarda Xorazm diyorida olis Arabistonga borib, arab tili grammatikasini mukammal tarzda ishlab chiqqan, ilm-fanning ko'plab boshqa sohalarida ham shuhrat qozongan **Mahmud Zamahshariy** bobomizni esga olaylik. O'zining jismoniy nogironligiga qaramay, dunyoning ko'plab mamlakatlariga mashaqqatli safarlar qilgan, teran bilimi va ilmiy salohiyati bilan butun Islom olamini lol qoldirgan bu zot, hech shubhasiz, xalqimiz uchun ma'naviy yetuklik timsoli bo'lib qolaveradi.

Agarki mana shu muqaddas zaminimizda tavallud topib, voyaga yetgan, o'z hayoti va faoliyati sharoitga qaramasdan, e'tiqodidan qaytmagani uning o'z ma'naviy ideallariga naqadar sodiq bo'lganidan dalolat beradi.

Ana shunday noyob fazilatlar sohibi bo'lmish mashxur alloma Ibn Sinoning «Tib qonunlari» asari necha asrlar davomida Yevropani eng nufuzli oliy o'quv yurtlarida asosiy tibbiyot darsliklaridan biri sifatida o'qitib kelingani, dunyo miqyosida «Medsina», «Sog'lom turmush tarzi» degan tushunchalarning fundamental asosi bo'lib xizmat qilgani, albatta, chuqur hayotiy va ilmiy zaminga ega. Aniqroq qilib aytganda, bu benazir allomaning butun ilmiy faoliyati dunyo taraqqiyotini insonparvarlik ruhida, ya'ni, ma'naviy negizda rivojlantirishga ulkan ta'sir o'tkazdi, deb aytishga barcha asoslar bor. Yoki o'rta asrlarda Xorazm diyorida olis Arabistonga borib, arab tili grammatikasini mukammal tarzda ishlab chiqqan, ilm fanning ko'plab boshqa sohalarida ham shuhrat qozongan Mahmud Zamahshariy bobomizni esga olaylik. O'zining jismoniy nogironligiga qaramay, dunyoning ko'plab mamlakatlariga mashaqqatli safarlar qilgan, teran bilimi va ilmiy salohiyati bilan butun Islom olamini lol qoldirgan bu zot, hech shubhasiz, xalqimiz uchun ma'naviy yetuklik timsoli bo'lib qolaveradi.

Agarki mana shu muqaddas zaminimizda tavallud topib, voyaga yetgan, o'z hayoti va faoliyati bilan nafaqat tarixda, ayni vaqtda bashariyatning bugungi taraqqiyot sahifalarida ham o'chmas iz qoldirgan buyuk mutafakkir va allomalarimiz, aziz-avliyolarimizni ta'riflashda davom etadigan bo'lsak o'ylaymanki, bu borada uzoq gapirish mumkin. Bizning o'z oldimizga qo'ygan maqsadimiz esa, bunday ulug' zotlarning hayot yo'li va qoldirgan merosini to'liq tasvirlash emas, balki ularning eng buyuk namoyandalari timsolida marifat, ilmu fan, madaniyat, din kabi sohalarning barchasini o'zida uyg'unlashtirgan xalqimizning ma'naviy olami naqadar boy va rang-barang ekanini isbotlab berishdan iboratdir. Bunday noyob va bebaho boylikni har tomonlama chuqur o'rganish, uning ma'no-mazmunini farzandlarimizga yetkazish masalasi barchamiz, birinchi galda, ziyolilarimiz, butun jamoatchiligimiz uchun ham qarz, ham farz bo'lishi shart, deb hisoblayman. Nega deganda, o'zimiz — bugun shu yurtda

yashayotgan vatanparvar insonlar bu vazifani o'z zimmamizga olmasak chetdan kelib hech kim hech qachon bu ishni qilib bermaydi.

Shu o'rinda buyuk bobolarimizning ma'naviy olami xususida fikr yuritganda, Sohirqiron Amir Temur haqida alohida to'xtalishimiz tabiiydir. Chunki tengsiz azmu shijoat, mardlik va donishmandlik ramzi bo'lgan bu mumtoz siymo buyuk saltanat barpo etib, davlatchilik borasida o'zidan ham amaliy, ham nazariy meros qoldirdi, ilmu fan, madaniyat, bunyodkorlik, din va ma'naviyat rivojiga keng yo'l ochdi.

Shaxsan men «Temur tuzuklari»ni har gal o'qir ekanman, xuddiki o'zinga qandaydir ruhiy kuch-quvvat topgandek bo'laman. O'z ish faoliyatimda bu kitobga takror-takror murojaat qilib, undagi hech qachon eskirmaydigan, inson ma'naviyati uchun bugun ham oziq bo'ladigan hikmatli fikrlarning qanchalik hayotiy ekaniga ko'p bor ishonch hosil qilganman. Masalan, «Tajribamda ko'rilgankim, azmi qat'iy, tadbirkor, hushyor, mard va shijoatli bir kishi mingta tadbirsiz, loqayd kishidan yaxshiroqdir», degan so'zlar bugungi kunda ham ma'naviy jihatdan naqadar dolzarb ahamiyatga ega ekani barchamizga ayon.

Amir Temur bobomizning bunday chuqur ma'noli xikmatlari xalqimizda qadimdan mavjud bo'lgan «Bilagi zo'r birni, bilimi zo'r mingni yiqitadi» degan ma'noga g'oyat hamohang bo'lib, insonni doimo aql-idrok, adolat va yuksak ma'naviyat asosida yashashga da'vat etishi bilan e'tiborlidir. Buyuk Amir Temurning nabirasi, benazir alloma Mirzo Ulug'bekning o'rta asrlar sharoitida namoyon yetgan ilmiy jasorati bugungi kun olimlarini ham hayratga solmasdan qo'ymaydi. Taqdir bu ulug' zotning zimmasiga bexad ulkan va mashaqqatli vazifalar yukladi. Buyuk sarkarda Amir Temur bunyod yetgan saltanatning vorisi

bo'lishdek unga mas'uliyatli vazifa aynan unga nasib etdi. Mirzo Ulug'bek qariyb qirq yil mobaynida Movaraunnahr diyorining donishmand xukmdori sifatida xalqning azaliy orzusi — tinchlik, totuvlik, ilm-fan va madaniyatni taraqqiy toptirish yo'lida ulkan shijoat va matonat ko'rsatdi. Bu benazir alloma o'zida minglab yulduzlarning harakatini jamlagan mukammal astronomik jadvalni yaratdi. Ushbu jadvalda zikr etilgan ilmiy ma'lumotlarning naqadar aniq va to'g'ri ekanini bugungi eng zamonaviy asboblardan ham tasdiqlaydi. Ulug'bekning hayoti va ilmiy faoliyati xalqimiz ma'naviyatining poydevoriga qo'yilgan tamal toshlaridan biri bo'lib, yurtimizda bundan necha zamonlar oldin fundamental fanlarni rivojlantirishga qanchalik katta ahamiyat berilganini ko'rsatadi. «Ziji jadidi Ko'ragoniy» deb nomlangan Ulug'bek astronomik jadvali o'rta asrlarda lotin tiliga tarjima qilinib, Yevropa olimlari orasida keng tarqalgani fikrimizning yaqqol isbotidir.

Bu haqda so'z yuritar ekanmiz, beixtiyor 1996 yili Parijda YUNESKOning o'sha paytdagi Bosh kotibi Federiko Mayor janoblari bilan bo'lgan bir suhbat yodimga tushadi. O'shanda janob Mayor Ulug'bekning ilmiy merosini yuksak

baholab, uning yulduzlar harakatiga oid hisob-kitoblari bugungi kunda kompyuter yordamida tekshirib ko'rilganda atigi bir necha daqiqaga farq qilishi aniqlandi, degan gapni aytib o'tdi. Shunda men unga javoban, yo'q janob Federiko Mayor, Ulug'bek xato qilgan bo'lishi mumkin emas, balki kompyuterlar xato qilgan bo'lishi mumkin, degan edim. Garchi bu gap do'stona lutf tariqasida aytilgan bo'lsada, o'ylaymanki, uning zamirida chuqur haqiqat mujassam.

O'zbek xalqi ma'naviy dunyosining shakllanishiga g'oyat kuchli va samarali ta'sir ko'rsatgan ulug' zotlardan yana biri — bu Alisher Navoiy bobomizdir. Biz uning mo'tabar nomi, ijodiy merosining boqiyliigi, zamon va makon chegaralarini bilmasligi haqida doimo faxrlanib so'z yuritamiz.

Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning g'ururi, sha'nu sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir. Ta'bir joiz bo'lsa, olamda turkiy va forsiy tilda so'zlovchi biron-bir inson yo'qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e'tiqod bilan qaramasa. Agar bu ulug' zotni avliyo desak u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak shoirlarning sultonidir.

Inson qalbining quvonchu qayg'usini, ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda yetgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan-kam topiladi.

Ona tiliga muhabbat, uning beqiyos boyliigi va buyukligini anglash tuyg'usi ham bizning ongu shuurimiz, yuragimizga avvalo Navoiy asarlari bilan kirib keladi. Biz bu bebaho merosdan xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni qanchalik ko'p bahramand etsak milliy ma'naviyatimizni yuksaltirishda, jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarini kamol toptirishda shunchalik qudratli ma'rifiy qurolga ega bo'lamiz.

Ma'lumki, biron-bir xalq ma'naviyatiga xos qadriyatlarning boshqa haqlar tomonidan tan olinishi, tabiiyki, ana shu xalq tarixiga nisbatan chuqur hurmat ifodasidir. Bunday e'tirof xalqning g'urur va iftixori, milliy o'zligini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Shu ma'noda, keyingi paytda buyuk ajdodlarimizning so'nmas dahosiga hurmat-ehtirom, ularning boy ilmiy merosini o'rganishga bo'lgan qizikish xorijiy ellarda ham ortib borayotgani barchamizni quvontiradi. Buning tasdig'ini dunyoning turli mamlakatlarida ularning hayoti va faoliyati haqida e'lon qilinayotgan ilmiy va badiiy asarlar, ulug' ajdodlarimiz xotirasiga barpo etilayotgan yodgorliklar misolida ham ko'rish mumkin. Shular qatorida Belgiyada Ibn Sinoga, Litvada Mirzo Ulug'bekka, Moskva, Tokio va Boku shaharlarida Alisher Navoiy bobomizga, Misr poytaxti Qohira shahrida esa Ahmad Farg'oniy xotirasiga o'rnatilgan muhtasham haykallarni eslash joiz.

Xalqimizning asl tabiatida mavjud bo'lgan ana shunday ilmiy-ma'naviy salohiyat va fazilatlar haqida gapirar ekanmiz, «Oqqan daryo oqaveradi», degan naql beixtiyor yodimizga tushadi. Chindan ham, tariximizning qaysi davrini olmaylik, yurtimizda ilmu ma'rifat va yuksak ma'naviyatga intilish hech qachon to'xtamaganini, xalqimiz dahosining o'lmas timsoli sifatida eng og'ir va murakkab davrlarda ham yaqqol namoyon bo'lib kelganini ko'rishimiz mumkin.

Masalan, chorizm mustamlakasi davrida ma'rifat g'oyasini baland ko'tarib chiqqan jadid bobolarimizning faoliyati bunga yana bir yorqin misol bo'la oladi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori, Abdulla Avloniy, Is'hoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir kabi yuzlab ma'rifatparvar, fidoyi insonlarning o'z shaxsiy manfaati, xuzur-halovatidan kechib, el-ulus manfaati, yurtimizni taraqqiy toptirish maqsadida amalga oshirgan ezgu ishlari avlodlar xotirasidan aslo o'chmaydi.

Ana shunday ulug' ajdodlarimizning ilmiy- ijodiy merosi va ibratli faoliyati keyinchalik diyorimizda Qori Niyoziy va Toshmuhammad Sarimsoqov, Xabib Abdullaev va Sa'di Sirojiddinov, Obid Sodiqov va Sobir Yunusov, Yahyo G'ulomov va Bo'riboy Axmedov, Oybek va G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor va Zulfiya, Said Ahmad va Ozod Sharafiddinov, Lutfixonim Sarimsoqova va Halima Nosirova, Olim Xo'jaev, Razzoq Hamroyev va boshqa ko'plab nomlari dunyoga tanilgan mashhur ilm-fan, adabiyot va madaniyat arboblarning yetishib chiqishiga mustahkam zamin bo'lib xizmat qildi.

Yuqorida zikr etilgan misollarni umumlashtirgan xolda, muhim bir fikrni xulosa tariqasida ta'kidlashni zarur, deb bilaman. Gap shundaki, tariximizda bunday benazir siymolarning mavjudligi — takroran aytishga tug'ri keladi — o'ziga xos bir fenomen, ya'ni o'ta noyob hodisadir. Bu esa nafaqat bugungi, ayni paytda ertangi avlodlarimizning ham ma'naviy boyligiga aylanib, xalqimizga hech narsa bilan o'lchab, qiyoslab bo'lmaydigan ruhiy kuch-quvvat va madad berishi muqarrar. Lekin ayni paytda, biz bir haqiqatni ham yaxshi anglaymizki, faqat o'tmishga, ajdodlar merosiga mahliyo bo'lib yurishning o'zi bilan uzoqqa borib bo'lmaydi. Tariximiz sahifalari shundan dalolat beradiki, yurtimiz rivoji hamma zamonlarda ham bir tekis kechmagan. Ayniqsa, temuriylar hukmronligidan so'ng — ya'ni XVII asrdan XX asrning boshlarigacha bo'lgan davrda Turkiston zamini siyosiy parokandalik jaholat va qaloqlikka yuz tutdi. Uch xonlikka bo'linib ketgan mintaqa uzoq muddat o'zaro ziddiyat va qarama-qirshiliklar, urush-janjallar girdobida qolib ketgani nafaqat iqtisodiy, moliyaviy va harbiy salohiyat nuqtai nazaridan, balki ijtimoiy-ma'naviy fikr rivojida ham ko'p salbiy oqibatlarni keltirib chiqargani barchamizga yaxshi ma'lum.

Tarix g'ildiragining aylanishi bilan, avvalambor, yurt xukmdorlari va amaldorlari xalqning taqdiri va kelajagi haqida qayg'urish o'rniga, o'z shaxsiy manfaatlarini hamma narsadan ustun qo'yib, jaholat va g'aflatga berilib ketishi

oqibatida biz bugun yashayotgan mintaqa umumbashariy taraqqiyot jarayonlaridan uzilib, rivojlanishdan keskin orqada qolib ketdi.

O'zaro nizo va adovatlarning kuchayishi, faqat o'z qobig'iga, umrini o'tab bo'lgan aqidalarga o'ralashib yashash natijasida bir vaqtlar buyuk madaniyat va taraqqiyot davrlarini boshidan kechirgan el-yurtimizning bu paytga kelib qanday og'ir ahvolga tushib qolganini o'zimizga tasavvur qiladigan bo'lsak o'ylaymanki, ko'p narsa o'z-o'zidan ayon bo'ladi.

Bu hayotning shafqatsiz bir qonuniyati bor. Ya'ni, tarixning murakkab va hal qiluvchi burilish pallasida har qanday millat va elat o'z ahilligi va birdamligini saqlab, o'z milliy manfaatlari yo'lida qat'iyat bilan turmasa, mas'uliyat va hushyorligini yo'qotadigan bo'lsa, oxir-oqibatda o'zining eng katta, tengsiz boyligi bo'lmish mustaqilligi va ozodligidan judo bo'lishi shubxasiz.

Ming afsuski, ana shunday mash'um qismat Turkiston xalqlarini ham chetlab o'tmadi: XIX asrdagi chorizm istilosi ko'pgina sabablar bilan bir qatorda avvalambor o'sha paytda mavjud bo'lgan siyosiy boshboshdoqlik hukmron kuchlarning uzoqni ko'rolmasligi, ma'naviy zaifligi oqibatida ro'y berganini tarixiy misollar isbotlab turibdi. Bu achchiq haqiqat barchamizga, ayniqsa, bugun hayotga katta umid va ishonch bilan kirib kelayotgan yoshlarimizga doimo saboq bo'lishi lozim.

Shu nutai nazardan qaraganda, biz o'z tariximizni xolisona va haqqoniy baholab, ma'naviy merosimizni boyitish va rivojlantirishga o'z xissamizni qo'shishimiz, shu asosda bugungi jahon ilmu fani va madaniyatining yuksak cho'qqilarini egallashdek buyuk vazifaga har tomonlama munosib va qodir bo'lishimiz darkor.

Har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning o'rni va ta'siri beqiyosdir. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi. Bolaning xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviy mezon va qarashlar — yaxshilik va ezgulik, olijanoblik va mexr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir.

Shuning uchun ham aynan oila muhitida paydo bo'ladigan ota-onaga hurmat, ularning oldidagi umrbod qarzdorlik burchini chuqur anglash har qaysi insonga xos bo'lgan odamiylik fazilatlarini va oilaviy munosabatlarning negizini, oilaning ma'naviy olamini tashkil etadi.

Ko'p yillik ilmiy kuzatish va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z umri davomida oladigan barcha informatsiyaning **70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrida olar ekan.** Bolaning ongi asosan 5—7 yoshda shakllanishini inobatga

oladigan bo'lsak aynan ana shu davrda uning qalbida oiladagi muhit ta'sirida ma'naviyatning ilk kurtaklari namoyon bo'la boshlaydi. Xalqimizning «**Qush uyasida ko'rganini qiladi**», degan dono maqoli, o'ylaymanki, mana shu azaliy haqiqatni yaqqol aks ettiradi.

Odamzot uchun bir umr zarur bo'ladigan tabiiy ko'nikma va xususiyatlar, masalan, har qaysi bolaning o'ziga xos va o'ziga mos qobiliyati, atrofidagi odamlar bilan muomalasi, tengdoshlari orasida o'zini qanday his qilishi, yetakchilik xislatlariga ega bo'lishi yoki ega bo'lmasligi, kerak bo'lsa, dunyoqarashi — bularning barchasi avvalo uning tug'ma tabiati, shu bilan birga, oilada oladigan tarbiyasiga uzviy bog'liq ekanini hayot tajribasi ko'p misollarda tasdiqlab beradi.

Aynan mana shu davrda bola hamma yaxshi-yomon narsani tushunib, anglay boshlaydi, uning beg'ubor ongi bamisoli bosma qog'oz singari oiladagi, yon-atrofdagi barcha voqea-hodisalarni, ularning zamiridagi taassurotlarni o'ziga shimib-singdirib oladi. Uning ota-onasiga, bobo xalqimizning asl tabiatida mavjud bo'lgan ana shunday ilmiy-ma'naviy salohiyat va fazilatlar haqida gapirar ekanmiz, «Oqqan daryo oqaveradi», degan nakl beixtiyor yodimizga tushadi. Chindan ham, tariximizning qaysi davrini olmaylik yurtimizda ilmu ma'rifat va yuksak ma'naviyatga intilish hech qachon to'xtamaganini, xalqimiz dahosining o'lmas timsoli sifatida eng og'ir va murakkab davrlarda ham yaqqol namoyon bo'lib kelganini ko'rishimiz mumkin.